

”stolperne som er afrådnnet ved jordskillet”

– en lille renæssancegård i Skonager

Lars Chr. Bentsen

Der har i de senere år været et øget fokus på renæssancens bebyggelse på landet, og i det tidlige efterår 2010 fik Museet for Varde By og Omegn en sjælden lejlighed til at udgrave dele af en renæssancegård i Skonager, omtrent 6 km øst for Varde.¹ Det lille udgravningsfelt viste sig at indeholde rester af tre huse fra renæssancen, to grøftforløb og rester af et middelalderhus.

Kulturlandskabet

Skonager ligger mindre end én km fra Varde Å på et plateau, der på begge sider afskæres af mindre tilløb til Varde Å. Plateauet er fladt og har været et eftertragtet område siden oldtiden. Det viser adskillige gravhøje, udgravede bebyggelser fra jernalderen på skrænterne ned mod Skonager Lilleå og et middelalderligt agersystem.² Omtrent 2 km syd for Skonager blev de berømte Skonager-brakteater fundet i 1870 (190509-50). Med de nye undersøgelser har vi nu fået et lille, arkæologisk indblik i udnyttelsen af området i renæssancen.

Skonager var en lille landsby, der blev udskiftet i 1796. Udskiftningen var en del af de store landboreformer i 1700-tallet og brød de gamle landsbystrukturer op. Den overordnede tanke bag udskiftningen var, at man inden for de enkelte ejerlav omfordelte jorden således, at hver bonde fik samlet sin

jord, eller i det mindste reduceret antallet af jordlodder. Det gjorde det muligt for den enkelte bonde at flytte sin gård fra landsbyen ud på jorderne, hvilket gjorde det lettere for bonden at dyrke jorden. Det blev i udskiftningen tilstræbt at fordele jorderne således, at de nye jordlodder havde samme værdi som tidligere. Alt dette blev muligt efter man i 1788 havde ophævet Stavnsbåndet og afskaffet hoveriet.

Skonager var på flere måder en lidt speciel landsby – byen er en såkaldt rækkeby, der i 1600-tallet bestod af syv hele gårde, men med 14 brugere – altså var der i realiteten tale om 14 partgårde. Partgårde var ikke noget sjældent fænomen, men det var meget usædvanligt, at en hel landsby bestod af partgårde. På Original 1 kortet ses flere gårde delt, således at to brugere havde hver sin del af fx stuehuset.³

Udsnit af Original 1 kort over Skonager. Med sort, udfyldt signatur vises de gårde, der blev i landsbyen og med dobbeltstreger er de udflyttede gårde streget ud. Udgravningsfeltet er markeret med rød streg. Bemærk udgravningens nabogård mod vest/nordvest, hvor sønderlængen er delt i to med en streg. Nord er opad.

Undersøgelsen

Museets forundersøgelse indikerede en velbevaret bebyggelse fra renessancen og en egentlig udgravning blev igangsat. Udgravningen blev foretaget som en almindelig fladegravning, hvor mulden blev rømmet af med rendegraver. Muldafrømningen foregik i etaper, hvor vi var tvunget til at flytte rundt på mulden, da den ikke kunne køres væk og skulle lægges tilbage efter endt udgravning. Mulden blev rømmet af til bebyggelsessporene tydeligt kunne erkendes. Under muldafrømningen blev alle fyldskifter (stolpehuller, grøftforløb mm.) ridset ind med skovlen og efterfølgende opmålt

Oversigtsfoto af udgravningens sydlige del. Målebåndene er spændt ud og de sidste stolpehuller renses af inden opmåling.

med tommestok og målebånd. Alle registrerede fyldskifter blev nivelleret med niveller-instrument og det samlede målesystem blev løbende fastlagt ved indmåling med GPS. Alle stolpehuller, grøfter og øvrige fyldskifter blev snittet med skovl og graveske.

Bebyggelsen

Udgravningen omfattede blot 800 m², hvilket er en lille udgravning. Det er ikke sjældent, at man afdækker flere hektar. En lille udgravning som denne kan dog give spændende resultater. Det fundne gennemgås her i kronologisk rækkefølge.

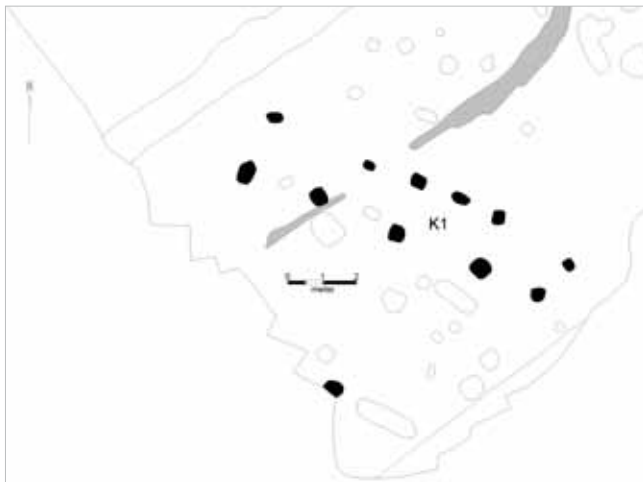

Oversigtsplan over udgravningen med huse og grøfter markeret.

Hus K1

I udgravningens sydligste hjørne blev resterne af en gård, der typemæssigt kan være fra middelalderen, afdækket. Huset udgøres af en velbevaret nordvæg med udskudsstolper. Huset er sandsynligvis længere mod øst, mens vestgavlen ligger i udgravningen. De sydlige tagbærende stolpesæt og den sydlige væg ligger udenfor udgravningen. Den registrerede længde er 9,8 m, men den totale længde er større.

Der er ikke gjort daterende fund, og typemæssigt gives flere muligheder. Da sydvæggen ikke kendes kan det ikke med sikkerhed afgøres om huset var treskibet som i oldtiden, eller om der er tale om et hus med udskud. De sidste kendes fra både middelalder og renæssance. De treskibede huse er typisk fra oldtiden, men fylden i stolpehullerne indikerer klart at huset skal dateres til middelalder eller renæssance. En datering til middelalderen virker sandsynlig, da det sydvestlige forløb af grøften A10 (som dateres til renæssancen) er tydeligt yngre end huset. Ydermere afviger husets orientering fra den yngre bebyggelse, hvilket antyder at den skal placeres i en anden kontekst.

Detailplan af nordvæggen i huset K1.

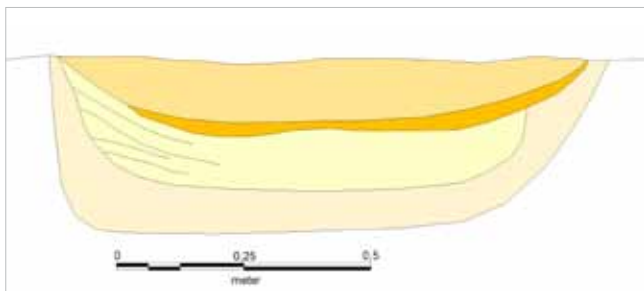
Hus K2

Centralt i udgravningen ligger en bygning fra renæssancen i to faser. I den ældste fase er huset 10,30 m langt og 5,3 m bredt. I nordvæggen mangler den sidste stolpe mod syd-øst, og den nordøstlige stolpe blev helt gravet væk, da huset blev revet ned og erstattet med K3. Det til trods kan arealet under tag opgøres til 56 m². Huset udgøres af 14 stolpehuller (oprindeligt 16) i seks fag. Huset havde formentlig et stampet jordgulv (A12).

Samtidig med K2 er efter al sandsynlighed de to grøftforløb A10 og A44. Den vestligste af grøfterne (A44) udgår

Detailplan af huset K2 og de omgivende grøfter.

Snit gennem grøften A44. Der ses to hovedfaser (måske de samme som faserne K2 og K3 af huset?). De tynde lag til venstre i den ældste fase (lys gul) viser, at grøften har stået åben og ganske langsomt er sandet til. I yngste hovedfase (lys og mørk orange) bliver grøften en smule bredere, men til gengæld knapt så dyb. Grøften vedholdes i denne fase med mindst en opgravning.

fra K1's vestgavl, hvilket antyder at de er anlagt sammen. Det østlige grøftforløb (A10) danner et hjørne, og forløbet mod sydvest er tydeligt yngre en hustomten K1. Det tomme område mellem A10 og A44 kan opfattes som en indgang.

Grøfterne forbliver uændrede i begge huses levetid, og det var tydeligt at grøfterne er blevet rensset op og vedligeholdt. Der blev i grøften fundet skår af hornbemaalede, glaserede fåde, stjertpotter og jydepotte, som daterer grøfterne til renæssancen. Det faktum at grøfterne vedligeholdes kan antyde, at der er tale om tofteskæl og den langsomme tilsanding i fase 1 og den deciderede oprensning i fase 2, indikerer også at grøfterne har stået åbne. Det kan ikke afvises, at grøfterne er hegnsgrøfter omkring gården. Uanset om grøfterne er rester af tofteskæl eller hegn, så viser de dog tilbage mod en anden matrikulær situation end den, der er kortlagt i Original 1 kortet fra 1795.

Hus K3

Husets efterfølger er smallere og længere, men omfatter blot 49,2 m² under tag. To stolpehuller i nordvæggen viser tydeligt stratigrafien i husenes indbyrdes rækkefølge. I alt består huset af 18 stolpehuller i syv fag. Hvor lang tid K2 stod inden det

blev erstattet med K3 ved vi ikke, men eksperimenter viser at stolpebyggede oldtidshuse holder ca. 25-30 år. De typisk meget kraftige og dybe stolpehuller, der findes ved renæssancehuse indikerer dog, at der blev anvendt kraftigere tømmer end i oldtiden og at en længere levetid dermed kan forventes – men næppe længere end 50 år. Der er ikke et egentligt arkæologisk belæg for husenes indbyrdes alder, men det formodes at K2 følger direkte efter K1. Det er sandsynligt at tofteskellene fortsat er i brug i denne fase.

K3 – yngste fase af renæssancehuset, hvor tofteskellene efter al sandsynlighed bevares, og, jf. ovenfor, vedligeholdes og udbedres. Inde i huset, markeret med gult, ses resterne af lergulvet.

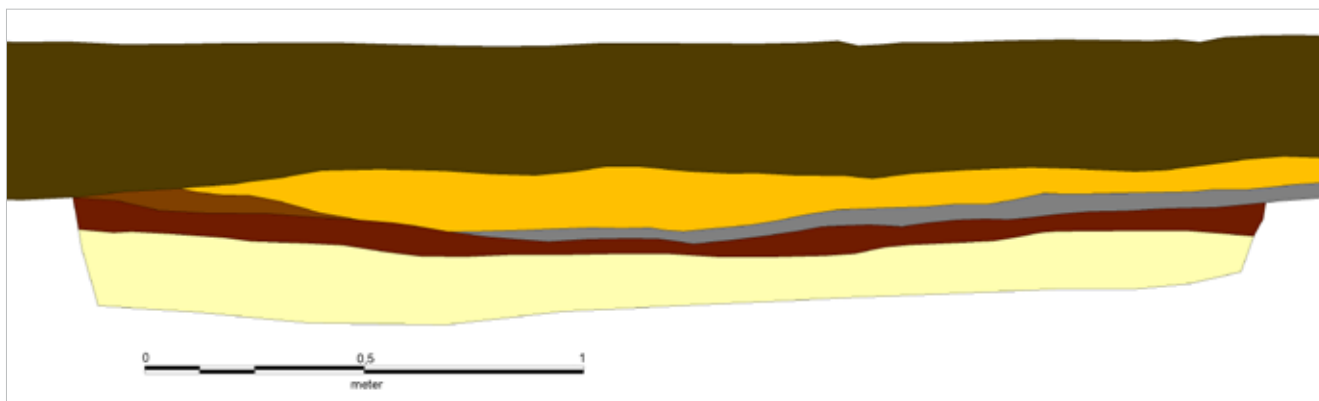
Til K3 hører resterne af et lergulv, tydeligt afgrænset af husets vægstolper. Et snit gennem lergulvet viste sparsomme rester af flere smudslag under lergulvet. Huset havde altså tidligere jordgulv. Om jordgulvet tilhører den ældre fase, K2, eller den yngste fase kan ikke afgøres med sikkerhed, men det er sandsynligt at jordgulvet tilhører husets ældste fase. Det formodes derfor at huset har været anvendt til beboelse, i hvert fald i 2. fase.⁴

Husenes udseende og datering

Der blev ikke gjort fund i stolpehullerne, der kan fortælle om husenes udseende eller konstruktion. Vægstolperne har været tagbærende, hvilket både deres størrelse og fraværet af de såkaldte midtsuler viser. Selve tagkonstruktionen kan vi kun gisne om, men både stråtage, lyngtage og tegltage kendes fra perioden, men tegltag har denne lille gård næppe haft.⁵ Væggene har sandsynligvis været lerklinede eller opført i bulkonstruktion i en bindingsværks- eller bindingsværkslignende konstruktion.

Der er ikke i stolpehullerne gjort fund, som kan datere husene, men dateringen kan alligevel indsnævres. Huset K2 synes anlagt samtidig med grøfterne A10 og A44, som dateres til renæssancen.⁶ Bevarede beskrivelser af bønderbygninger i Skast Herred viser, at man byggede på jordgravede stolper indtil manglen på tømmer satte ind i slutningen af 1600-tallet – og det på trods af, at der allerede i 1554 blev udstedt kongeligt forbud mod at bygge med jordgravede stolper.⁷ Flere bevarede syn af gårde fortæller ligeledes om, hvordan brøstfældige gårde kan istandsættes ved at grave stolperne fri og sætte dem op på sten – de såkaldte syldsten,

Snit gennem lergulvet i husets ældste fase, K2. Øverst ses muldlaget (brunt), og umiddelbart herunder lergulvet (gulorange). Til venstre (mod syd) ses at det gulorange lergulv (A11) skærer en lille rest af en ældre serie af 3-4 tynde smudslag (lysebrunt) (A12), som sandsynligvis tilhører K2. Lergulvet er anlagt direkte på blegsand (gråt), som har dannet et godt og stabilt underlag. Under blegsandet ses et udfældningslag (rødbrunt) over herunder det lyse undergrundssand.

som ofte forsvinder i det dyrkede landskab. I 1695 synes en gård i Jerne, hvor synet afsluttes med bemærkningen ”stolperne, som er afrådnat ved jordskillet kan opsættes på sten og være lige dygtige.”⁸ Lykkeligvis var denne lille gård bygget på jordgravede stolper, så vi kunne genfinde sporene af den. Samlet set tyder alt på at husene skal dateres til 1600-tallet.

Hus K4

Sydvest for hus K2/K3 blev et lille udhus afdækket. Huset omfatter blot 30 m² under tag og virker dårligt bygget. Huset er 7 m langt og 4,3 m bredt og har haft åben gavl mod nordvest.

Laden eller vognhuset K4. K4 er samtidig med enten K2 eller K3, og det kan ikke afgøres om K4 eksisterer gennem begge faser.

Centralt i husets længdeakse står en såkaldt midtsule, som var en del af den tagbærende konstruktion. Den åbne gavl indikerer, at huset har været anvendt som lade eller vognhus.

Afslutning

Udgravningsfeltet var ganske lille, hvilket byder på tolkningsmæssige udfordringer. Indtrykket af de sydvestjyske renæssancegårde er, at de består af et stuehus og en lade. Det er tilfældet i både Kærboel og Enderup ved Ribe.⁹ De skriftlige kilder omtaler ligeledes både salshus (stuehus) og lade og undertiden flere bygninger. På den baggrund synes det rimeligt at opfatte Skonager-gården som én gårdsenhed. Den essentielle brønd, der med sikkerhed har været på gården, skal sandsynligvis, på baggrund af de omgivende grøfter, søges mod vest, uden for udgravningsfeltet. Husene stammer fra tiden før udskiftningen, hvor arkæologien er en god kilde til ny viden om gårdstrukturer, bebyggelse og arealudnyttelse.¹⁰ Selvom grøfterne repræsenterer en anden matrikulering end den kendte, så viser husenes orientering at tidligere matrikler må have haft samme orientering som de historisk kendte. I renæssancen orienterede man i højere grad huse og bebyggelse efter matriklerne, modsat i oldtiden, hvor husene oftest ligger orienteret øst-vest. Vi kender ikke opførelsetidspunktet for de gårde, der ses på Original 1 kortet, så om der er en direkte kontinuitet mellem den udgravede gård og de kortlagte vides ikke.

Skonager-gården er ganske lille i sammenligning med andre, udgravede bebyggelser fra renæssancen,¹¹ men giver alligevel et værdifuldt om end lille indblik i renæssancens landbebyggelse i Varde-området.¹² Det er værd at lægge mærke til, at det lille hus, som på Original 1 kortet er streget ud, og dermed udflyttet, ikke har afsat sig spor i undergrunden, som vi kunne genfinde. Forklaringen er formentlig at huset har stået på syldsten, som det beskrives på gården i Jerne i 1695. Den udflyttede gård må opfattes som efterfølger til den her præsenterede gård. Når man læser de skriftlige kilders oplysninger om gårdene i Skonager, så er antallet af fag i de enkelte bygninger oftest den eneste anvendelige

indikator, når man forsøger at kortlægge økonomien i landsbyen. Som arkæolog har man den luksus at kunne beregne antallet af kvadratmeter, og her er det ligeledes værd at bemærke, at selv om K3 har syv fag, mod det ældre K2's seks fag, så er der færre kvadratmeter under tag. Antallet af fag er stadig den eneste historiske mulighed for at sammenligne bygningerne, men noget tyder på, at det kan være forbundet med usikkerheder. Fremtidige udgravninger i området vil med lidt held kunne lægge ny, væsentlig viden til den nu erhvervede.

Lars Chr. Bentsen kan kontaktes på: lcb@vardemuseum.dk

Noter

1. Udgravningen har museets journalnummer VAM 1674. Erik Tang Kristensen og Esther Sonne takkes for venlig tilladelse til at anvende deres garage som skurvogn og frokosturum – og for friske blomster på bordet. I udgravningen deltog museumsinspektør Jens G. Lauridsen og museumstekniker Jens Spangmose Pedersen. Rendegravnen blev ført af Henning Lund Jepsen, Varde Maskinstation. Forfatteren var udgravningsleder.
2. Palle Siemen: Skonager – en jernalderlandsby fra 5.-7. århundrede efter Kristus. *Mark og Montre* 1985, s. 69-77.
3. De syv gårde og 14 partgårde kan spores arkivalsk i tingbøger og syn fra 1651, 1685-88 og 1765. Henrik Vensild: Jordgravede stolper, fodtømmer og andre ”jordnære” bygningsforhold i Skast Herred 1636-1800. *hikuin* 21, 1994, s. 55-64. Se især side 62-63. Henrik Vensild takkes ligeledes for mundtlige oplysninger herom.
4. Der blev dog ikke fundet ildsteder, ovne eller andet inventar, som kan identificere husets brug.
5. Henrik Vensild: *Bondegårde i Skast Herred 1636-1760. Deres byggemåde og indretning*. Brørup 2004, s. 80.
6. Keramikken fra A44 er svær at datere præcist, men jydepotte og stjertpotte indikerer en datering til efter 1550. Dekorationen på stjertpotte-skårene (hindbærdekor) optræder typisk først efter 1600. Jeg er Jette Linaa tak skyldig for at vurdere og datere keramikken.
7. Vensild 2004, s. 77-78.
8. Vensild 1994, s. 58.
9. Morten Søvsø: Stolpebyggede gårde fra renæssancen udgravet i Kærbøl ved Ribe. *By, marsk og geest – Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen* 20, 2008, s. 15-26; Morten Søvsø: Stolpebyggede gårde fra renæssancen udgravet i Kærbøl og Enderup ved Ribe. *Arkæologi i Slesvig/Archæologie in Schleswig* Nr. 12, 2008, s. 225-233. Morten Søvsø takkes for god, faglig diskussion.
10. Vores viden om 15- og 1600-tallets landbebyggelse er endnu ret begrænset, men fortsatte udgravninger som denne vil udbygge og konsolidere den viden vi allerede har.
11. Se fx Søvsø 2008; Søvsø 2008; Mette Svart Kristiansen: Renæssance, arkæologi – og bønder. I: Ole Høiris og Jens Velle (red.): *Renæssancens Verden – tænkning, kulturliv, dagligliv og efterliv*. Århus 2006, s. 473-490.
12. For en oversigt over renæssancearkæologien og lidt om renæssancegårde generelt, se Kristiansen 2006.